

Dječji crtež kao dijagnostičko sredstvo

Bulić, Petra

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:418025>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-05**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET ZA ODGOJNE I OBRAZOVNE ZNANOSTI

PETRA BULIĆ

DJEČJI CRTEŽ KAO DIJAGNOSTIČKO SREDSTVO

Završni rad

Pula, srpanj 2024.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET ZA ODGOJNE I OBRAZOVNE ZNANOSTI

PETRA BULIĆ

DJEČJI CRTEŽ KAO DIJAGNOSTIČKO SREDSTVO

Završni rad

JMBAG: 0303099200

Studijski smjer: Preddiplomski stručni studij ranog i predškolskog odgoja

Predmet: Metodika likovne kulture

Znanstveno područje: Umjetničko područje

Znanstveno polje: Likovna umjetnost

Znanstvena grana: Likovna pedagogija

Mentor: doc. art. Breza Žižović

Pula, srpanj 2024.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani _____, kandidat za prvostupnika _____ ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljeni način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, _____

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

Ja, _____ dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj Završni rad pod nazivom

_____ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, _____

Potpis

Sadržaj

1. Uvod.....	6
2. Likovno izražavanje kod djece	7
3. Razvojne faze dječjeg likovnog stvaralaštva.....	9
3.1. Faza izražavanja primarnim simbolima.....	9
3.2. Faza izražavanja složenim simbolima	10
3.3. Faza intelektualnog realizma	11
3.4. Faza vizualnog realizma.....	12
4. Proces izrade dječjeg crteža	14
5. Estetska dimenzija crteža	16
5.1. Estetska preferencija položaj elemenata na crtežu	16
5.2. Psihofizički doživljaj boje	17
5.3. Utjecaj boje na ponašanje pojedinca.....	17
5.4. Simbolika boje	18
5.5. Boja u dječjem crtežu	19
5.6. Dječji crtež kao projektivno-dijagnostičko sredstvo	19
6. Posebna problematična stanja u djece	23
6.1. Agresija.....	23
6.2. Ljutnja	23
6.3. Hiperaktivno dijete.....	24
6.4. Osamljenost	25
6.5. Autizam.....	26
7. Art terapija.....	27
7.1. Specifičnosti art terapije.....	27
7.2. Temeljna načela art terapije	29
7.3. Primjena art terapije u radu s djecom	29
7.4. Uloga odgajatelja u primjeni art terapije.....	30
8. Primjeri iz znanstvenih radova	32
9. Zaključak	34
10. Literatura.....	35
10.1 Popis slikovnog materijala.....	36
Sažetak.....	37
Summary.....	38

1. Uvod

Djeca rado i često zamišljaju ono što se nije dogodilo. No, unatoč tome ta su zamišljanja djeci vrlo stvarna, a kako su često zatomljena, uzrokuju neobjašnjivo ponašanje. Ta stvarno-nestvarna zamišljanja (izmišljanja) često sadrže osjećaje straha i nemira; njih treba osvijestiti, raspraviti o njima i riješiti ih (Oaklander, 1995). U ovom radu naglasak je na unutarnjem doživljaju svijeta djeteta rane i predškolske dobi. Djetetovo upotrebljavanje likovnog stvaralaštva može dovesti do uočavanja i prepoznavanja određenih razvojnih faza koje mogu predložiti sposobnosti djeteta u određenoj dobi. Dijete se likovnim stvaralaštvom služi kao sredstvom komunikacije sa svojom okolinom. Likovnim izražavanjem dijete daje vizualan uvid u svoja iskustva, misli, spoznaje i emocije. Likovni je prikaz upravo ono što spaja umjetničku stranu dječjeg crteža s djetetovim psihološkim stanjem. Upravo se iz tog razloga dječji crtež upotrebljava kao pomoćni alat u dijagnostici djetetova unutarnjeg stanja. Stručnjaci u području art terapije, psihologije i srodnih disciplina ističu ključnu ulogu likovnog procesa i njegova ishoda u preciznoj procjeni psihološkog razvoja djeteta. Korištenje crteža kao alata u procjeni omogućuje jednostavnu identifikaciju likovnih odstupanja u skladu s razvojnim fazama djeteta. Ta odstupanja mogu ukazivati na različite motoričke, kognitivne ili emocionalne poteškoće s kojima se dijete suočava. Učestalom analizom i praćenjem dječjih crteža mogu se identificirati potrebe za intervencijom, uključujući art terapiju, ako je to potrebno. Prakticiranjem likovne terapije kod djece se potiče osobni razvoj i emocionalno ozdravljenje. Naglasak ovog rada je na važnosti dječjeg crteža i likovnog procesa u dijagnostici i terapiji dječjega unutarnjeg stanja.

2. Likovno izražavanje kod djece

Likovno je izražavanje način komunikacije između čovjeka i svijeta u kojemu živi. U povijesti čovječanstva ljudi su slikanjem obilježavali događaje, običaje i druge životne procese koji su im bili vrlo važni. Stoljećima prije dječji crtež nije imao veliku vrijednost. Povijesno gledajući, postoji malen broj sačuvanih dječjih crteža prije 20. stoljeća, kada se dječji crteži počinju čuvati. Stručnjaci tvrde kako je razlog tomu nevrednovanje dječjih vještina i mišljenja zbog čega odrasli nisu bili zainteresirani za bilo kakav oblik dubljeg tumačenja i istraživanja dječjeg stvaralaštva tijekom djetetova razvoja (Škribina, 2013).

Stručnjaci tvrde da djeca stvaraju svijet zamišljenog jer im je teško živjeti u stvarnome. S obzirom na to da se djeca služe fantazijom u svom likovnom stvaralaštvu, svakako treba obratiti pažnju i na druge oblike djetetova izražavanja. Autori iz područja dječje psihologije naglašavaju kako je ključno da dijete svoj crtež opiše verbalnom i neverbalnom komunikacijom odrasloj osobi kako bi ona pobliže shvatila što dijete zapravo želi prikazati. Dijete svoj unutarnji svijet može prikazati pomoću raznih alata: govorom, pisanjem, manipulacijom lutkama i pokretom vlastita tijela. U radu s mlađom populacijom djece često se događa da u procesu djetetova izražavanja njegova priča zapravo ostane nedovršena. Razlog tomu bila bi moguća razvojna poteškoća i nerazumijevanje vlastitih misli. Djeca često crtaju pojave, situacije i mjesta suprotna njihovim osjećajima, pa se tako često viđaju zamišljene scene dvoraca, princeza, vitezova, planina i sl. Psiholozi navode kako upravo zamišljanje djeca koriste kao alat kako bi se nosila s onime što proživljavaju te maštanje prakticiraju u vlastitoj praksi terapije s djecom. No, roditelji se često pribojavaju da će se dijete izgubiti u svijetu zamišljenog te nerijetko zahtijevaju od dječjih psihologa da jasno povuče granicu između maštanja i laži. Kada dijete laže, to je znak da nešto nije u redu. Laganje je oblik ponašanja, a ne maštanja. Djeca, kao i odrasli, lažu jer se boje suočiti sa sobom i stvarnošću. Također, djeca nisu sposobna nositi teret stvarnog svijeta te laganjem bježe u obrambeno ponašanje djelujući suprotno svojim osjećajima.

Općenito govoreći, ljudi ne slušaju, ne razumiju i ne prihvaćaju djetetove osjećaje pa onda to ne čini ni ono samo te ne prihvaća samo sebe. U takvim situacija dijete je prisiljeno reagirati obrambenom reakcijom te se oslanja na izmišljanje, pa tako i na laž. Smatra se da je upravo to pokazatelj da je nužno potrebno pridavati veću pozornost djetetovim osjećajima nego ponašanju. Dijete treba upoznavati, slušati ga, razumijevati i prihvatiti ga. Samo takvim pristupom djetetu moguće je uvidjeti kako je laž samo oblik ponašanja kojim se dijete koristi kako bi preživjelo (Oaklander,1995).

3. Razvojne faze dječjeg likovnog stvaralaštva

U 20. stoljeću dogodila se prekretnica za pogled na dječji crtež. Cox (1993) upućuje na dječju posebnost te osuđuje inferiornost s kojom se djeci prilazilo stoljećima prije. Malchiodi (1998) tvrdi da je dječje likovno izražavanje autentično i individualno te da zahtijeva sagledavanje u širem kontekstu razvojnih, emocionalnih, socijalnih i kulturnih iskustava. Dječji crtež danas je prepoznat kao jedinstven način izražavanja te se smatra odrazom djetetova emocionalnog stanja i djetetova karaktera. Dijete likovnim izražavanjem istražuje, rješava probleme i daje vizualnu formu unutarnjeg doživljaja svijeta oko sebe. Prema Škribini (2013) glavna su obilježja dječjeg likovnog izraza spontanost, ekspresija, harmonija i ritmičnost. Škribina (2013) također navodi da je djetetovo likovno izražavanje jedinstven osobni pristup koji u sebi sadrži različite elemente svjesnog i nesvjesnog značenja. Grgurić i Jakobin (1996) tvrde da, bez obzira na to kojom likovnom tehnikom se dijete služi, uvijek nastaje ista osnovna forma unutar pojedine faze likovnog razvoja. Također navode kako razvoj dječjeg likovnog izražavanja prolazi kroz određene procese sazrijevanja, a to su: razvoj psihomotorike ruku, šake i prstiju, spoznaja vlastite okoline i njezino upoznavanje, razvoj potreba i sposobnosti prikazivanja vlastite okoline simbolizacijom prikazivanjem onoga što dijete „zna“ o okolini (intelektualni realizam), sve do prikazivanja onoga što u stvarnosti može vidjeti u okolini (vizualni realizam). Navedeni procesi međusobno se isprepliću s različitim naglaskom na pojedini procesa ovisno o dobi djeteta.

3.1. Faza izražavanja primarnim simbolima

Početna faza umjetničkog izražavanja kod djece poznata kao faza izražavanja primarnim simbolima ili faza šaranja. Beisl (1978) ovu fazu dječjeg izražavanja opisuje kao: „nesvrhovito, nesređeno izražavanje olovkom, kistom ili rukama u pijesku ili blatu“ (str. 4). Prema Beislu (1978) faza u kojoj dijete postaje svjesno svojih mogućnosti, s alatom poput olovke te počinje primjenjivati to saznanje na različitim mjestima, često na namještaju, naziva se faza šaranja. Prema Grgurić i Jakubinu (1996) postoji značajna razlika između likovnog izražavanja dvogodišnjaka i trogodišnjaka, čak i između dvogodišnjaka i četverogodišnjaka jer

postoji nekoliko razdoblja unutar same faze izražavanja primarnim simbolima. Početni stadij umjetničkog izražavanja događa se u razdoblju od prve do druge, pa čak i do treće godine života te je okarakteriziran nesređenim ili nasumičnim likovnim izrazom. Tijekom početne faze učenja crtanja djeca često čvrsto drže olovku prstima pokazujući grčevite pokrete. Pokret kojim dijete započinje crtež kreće se iz ramenog zgloba, zatim se kreće od lakta, a zatim zgloba šake i na kraju uključuje prste. Dijete ne diže olovku s papira sve do kraja pokreta. Osim toga, djetetova motorika utječe na promjene u vrsti šaranja. U početku dijete šara pravolinijski, potom kružnim pokretima te zatim ide prema sve preciznijim dodavanjima različitih vrsta linija (Herceg i sur. 2010). Prema Grgurić i Jakubinu (1996) za dijete je ključno vizualno pratiti liniju i uživati u pokretu, dok sposobnost kontrole linije nije od najveće važnosti. Ulaskom u treću godinu dijete počinje imenovati ono što crta, što igra značajnu ulogu u njegovu kognitivnom razvoju. Ova prekretnica omogućuje djetetu da shvati vezu između svojih crteža na papiru i predmeta ili događaja iz stvarnog života. Ključno je omogućiti djeci da se bave crtanjem od najranije dobi. Jednako je važno ponuditi im različite formate papira, vrste i alate za rad (Bodulić, 1982). Istraživanja su pokazala da su djeca u dobi od tri godine sposobna sama držati papir dok crtaju i mogu crtati dulje vrijeme. Također, prema istraživanju koje su proveli Grgurić i Jakubin 1996. godine, djetetov stisak olovke u dobi od tri godine počinje nalikovati onome kod odraslih. U trećoj godini života uočava se i dominantno korištenje lijeve ili desne ruke prilikom likovnog izražavanja ili obavljanja drugih radnji (Starc i sur., 2004).

3.2. Faza izražavanja složenim simbolima

Faza izražavanja složenim simbolima traje od četvrte do šeste godine života. Po završetku prve faze izražavanja primarnim simbolima djeca počinju uočavati sličnosti osobnog crteža s predmetima, pojavama i događajima iz vlastita okruženja. U fazi izražavanja primarnim simbolima aktivnost pokreće misaone procese, a u fazi izražavanja složenim simbolima misaone procese pokreće likovna aktivnost, pri čemu dijete počinje crtati prema određenom redoslijedu. U drugoj fazi djetetova likovnog izražavanja crtanje postaje sredstvo komunikacije sa samim sobom. Stručnjaci navode kako dijete u ovoj fazi precrtava po modelu, crta

prepoznatljivog čovjeka, na ispravan način drži olovku i kist te boji unutar linija. Razliku između prve i druge faze likovnog izražavanja kod djece najlakše je uočiti u prikazu ljudske figure. U drugoj fazi likovnog izražavanja ljudskoj figuri djeca pridodaju više detalja, primjerice uši, oči, nos, kosu, obrve i vrat te na tijelu figuri dodaju odjeću, obuću i nakit. Također, udovi u ovoj fazi izlaze iz tijela, a ne iz glave kao u prvoj fazi likovnog izražavanja (Grgurić, Jakubin 1996). Prema Škrbini (2013) djeca u drugoj fazi na crtež počinju pridodavati i prve prikaze životinja ili predmeta iz njihove okoline poput drveća, cvijeća, sunca i sl. Također navodi kako se pojavljuju i simboli koji nisu konkretan odraz viđenog objekta iz okoline, već njihove vlastite percepcije određene situacije, a to su primjerice padanje, letenje, vikanje, zvukovi i sl. Tijekom ove faze dječje likovno izražavanje proizlazi iz njihova vlastitog vizualnog iskustva i znanja. Kako odrastaju, njihovi crteži postupno postaju realističniji. Ključno je osvijestiti da u ovoj fazi djeca izražavaju vlastita jedinstvena iskustva. Crteže djece u ovoj razvojnoj fazi ne treba odbaciti kao neadekvatan prikaz stvarnosti jer su oni odraz njihovih osobnih iskustava i vlastite percepcije svijeta. Nadalje, ovu fazu obilježavaju vidljivi pomaci na području vizualnih umjetnosti. Tempo razvoja može varirati među djecom, kao i njihove izražajne sposobnosti (Grgurić, Jakubin, 1996).

3.3. Faza intelektualnog realizma

Faza intelektualnog realizma počinje u dobi od šest godina i traje do djetetove jedanaeste godine. Ova razvojna faza podudara se s prijelazom u formalno obrazovanje, što podrazumijeva nastavu u učionici. Tijekom ove faze umjetničkog razvoja pojedinci počinju pokazivati razvoj apstraktnog mišljenja, povećanu sposobnost umjetničkog samoizražavanja i poboljšanje verbalnih komunikacijskih vještina. Umjetničko izražavanje postupan je proces koji obuhvaća i intelektualni i emocionalni doživljaj svijeta. Ovaj proces uključuje postupno usvajanje kompozicijskih elemenata, što dovodi do oblikovanja i vizualnog prikaza umjetničkog djela. Intelektualni realizam obuhvaća različite prikaze kretanja figura, profilnih pogleda i prostornih perspektiva. Osim toga, postoje različite perspektive o prezentaciji priča. U fazi intelektualnog realizma dolazi do povećanja složenosti kada su u pitanju kompozicije koje uključuju ljudske figure i druge elemente.

Također, stavlja se naglasak na spol djeteta kada je riječ o detaljnim elementima ljudske figure. U fazi intelektualnog realizma dječji crteži postaju sve kompleksniji i detaljniji. Djeca počinju pokazivati veću svjesnost o proporcijama, perspektivi, oblicima i detaljima objekata koje crtaju. Na primjer, mogu crteže obogaćivati s više detalja kao što su ruke, noge, lice s izraženim crtama poput očiju, nosa i usta. Također mogu početi pokazivati razumijevanje prostornih odnosa i prikazivati objekte u prostoru s određenom perspektivom. U ovoj fazi dječji crteži često postaju sve realističniji, što znači da djetetova percepcija objekata postaje sve preciznija i suptilnija. Dijete može crteže temeljiti na stvarnim objektima i situacijama iz svakodnevnog života, a njegova mašta i kreativnost također mogu dodati osobne elemente i interpretacije. Važno je napomenuti da se u fazi intelektualnog realizma, iako crteži postaju realističniji, još uvijek mogu primijetiti određene karakteristike crtanja iz ranijeg djetinjstva poput apstraktnog stila, nedostatka preciznosti i fikcije. Ova faza predstavlja važan korak u razvoju djetetovih crtežnih sposobnosti jer omogućava sve veću sposobnost izražavanja i komunikacije putem crteža te predstavlja temelj za daljnje umjetničko i kreativno izražavanje (Grgurić, Jakubin, 1996).

3.4. Faza vizualnog realizma

Faza vizualnog realizma obuhvaća učenike viših razreda osnovne škole, traje od jedanaeste do petnaeste godine. U ovoj fazi djeca ulaze u pubertet, što često donosi emocionalne prepreke, povlačenje u sebe i osiromašenje mašte, a to se odražava i u njihovom likovnom izričaju. Pubertet može uzrokovati smanjenu produktivnost i razvoj likovnosti, ali važno je da učitelji potiču interes za likovnost jer je pubertet prolazan, baš kao i smanjena potreba za likovnim izričajem. U ovoj fazi djeca se udaljavaju od dječjih faza i približavaju se izrazu odraslih zbog emocionalne neutralnosti detalja i visoko elaboriranog izraza. Njihovo mišljenje se spaja s fazom apstrakcije, a odnos s okolinom postaje vizualno intelektualan, umjesto spontan ili slučajan. Crteži koje stvaraju bogati su detaljima, a proporcije i odnosi među nacrtanim prostorima su skladniji. U fazi vizualnog realizma objekti su prikazani realističnije, s dječjim radovima bogatim detaljima i naglašenim skladom proporcija, posebno kod figura i prostornih odnosa. Dijete u crtanju postiže razinu

sličnu odraslima. Ulazak u pubertet dovodi do slabljenja dječje mašte, uzrokujući postupno osiromašenje likovnog izraza. U likovnom izražavanju dolazi do individualizacije, pri čemu se ističu darovita djeca. Dijete u ovoj fazi prevladava elemente prethodnih faza, stvarajući likovna djela koja su planirana kao cjelina, umjesto da se grade dio po dio. Također, u ovoj fazi ne koristi rješenja za prikazivanje prostora iz prethodnih faza, već usvaja geometrijsku, zračnu i kolorističku perspektivu. Važno je da interes za likovno izražavanje ne opada u ovoj fazi, a uloga je odraslih osigurati djetetu potrebno znanje i iskustvo kako bi moglo uključiti svoju maštu u likovno izražavanje (Grgurić, Jakubin, 1996).

4. Proces izrade dječjeg crteža

Prema Škribini (2013) proces izrade crteža vrlo je složen te razni čimbenici utječu na njegov konačan oblik. Neki autori tvrde kako djetetu prilikom crtanja ne treba postavljati vremensko ograničenje kao ni sadržaj i stil crteža. Pri izradi crteža od više povezanih ili nepovezanih dijelova važnu ulogu ima planiranje samog crteža koje se sastoji od triju koraka, a to su: redoslijed crtanja sastavnih dijelova, pozicioniranje prvog lika na papiru i raspoređivanje ostalih elemenata na odgovarajući način u jednu cjelinu. Istražujući dječje crteže tijekom povijesti, stručnjaci su primijetili kako kod djece postoji tendencija početka crtanja blizu vrha papira te stvaranje crteža slijeva nadesno. Neki autori smatraju kako se ta tendencija javlja prije negoli djeca nauče čitati i pisati te se, također, pojavljuje u sve djece neovisno o pismu kulture kojoj dijete pripada. Nadalje, crtanje blizu vrha papira ukazuje na glavu kao početni stadij crtanja ljudske figure. Djeca ranije životne dobi ljudsku glavu često crtaju prevelikom u odnosu na ostatak tijela. Silk i Thomas (1968) tvrde kako je neproporcionalna glava rezultat započinjanja crtanja bez planiranja te ne ostavljanja dovoljno prostora za ostale dijelove tijela. Stručnjaci su dokazali da djeca koja crtež ljudske figure započinju od drugog dijela tijela, a ne glave, ne crtaju glavu prevelikom. Još jedan mogući razlog zašto djeca crtaju preveliku glavu, detalji su koji se obično nalaze na njoj, a to su oči, nos, usta, kosa i sl., za razliku od ostatka tijela na kojemu nema toliko detalja. Ako figura koju dijete crta sadrži odjeću s puno detalja, dijete tijelo crta znatno većim kako bi moglo prikazati sve detalje koje vidi. Također, stručnjaci su uočili da kada dijete ljudsku figuru crta odostraga, dolazi do značajnog smanjenja glave, a i ostatka tijela u odnosu na crtanje ljudske figure srijeda. Istraživanja su pokazala kako mlađa djeca imaju veću tendenciju crtanja detalja nego što to imaju starija djeca. Kod starije djece uočena je tendencija crtanja osnovnih kontura te naknadno dodavanje detalja (Škribina, 2013). Autorica navodi kako se mnogi autori slažu da se veličina crteža ljudske figure odnosi i na crtačevo samopoštovanje pa tako malen crtež u odnosu na veličinu očekivanu za dob djeteta ukazuje na nisko samopoštovanje, anksioznost, depresiju i osjećaj inferiornosti. Crtež ljudske figure uvećanih dimenzija također može ukazivati na osjećaj nedostatnosti. Uvećanu ljudsku figuru neki smatraju i odrazom nekih osobina ličnosti kao što su agresivnost ili

grandioznost. Škribina (2013) tvrdi kako neki autori veličinu crteža, uz karakteristike ličnosti, povezuju s važnosti nacrtanog. Pa tako kod djece postoji tendencija uvećavanja dobrih i smanjivanja loših likova, kao i uvećavanje važnijeg lika od onog manje važnog. Cox (1993) prema Foxu i Thomasu (1990) navodi kako su autori predložili dva mehanizma kojima bi se mogle objasniti varijacije u dimenzijama dječjeg crteža. Prvi je vrsta obrambenog mehanizma u kojemu dijete smanjivanjem veličine crteža omogućuje smanjivanje prijetnje ili povećavanje psihološke distance između samog sebe i prijetjećeg lika. Kao drugi mehanizam autori navode usvajanje likovnih konvencija koje upućuju na prikazivanje pozitivnih likova većima u odnosu na one negativne.

Cox (1993) navodi kako su mnogi znanstvenici promatrali razliku crteža između dječaka i djevojčica te su sukladno promatranjima zaključili kako dječaci imaju tendenciju prikazivanja tema koje su usko vezane s moći, natjecanjima, agresijom s čudovištima, vozilima i oružjem. Također, primijećeno je kako dječaci crtaju dinamičnije crteže u usporedbi s djevojčicama. Djevojčice su sklonije prikazivanju statičnih crteža tematski usko vezanih uz prirodu bližu ljudima i životinjama. Škribina (2013) navodi kako dječaci više sudjeluju u aktivnim i grubim igrama pa se time njihova mašta očituje u agresivnijem i nadnaravnome prikazu crteža, dok su djevojčice u svojim igrama više vezane uz emocionalni sadržaj te se njihova likovna ekspresija temeljni na emocijama.

5. Estetska dimenzija crteža

Estetika je pojam koji se odnosi na osjetilno-opažajni utisak koji se pojavljuje kod čovjeka uzrokovan pojavama u njegovoj okolini. Estetika nastoji pobliže približiti i objasniti strukturu lijepog te također nastoji objasniti i estetski doživljaj. Jedan od najznačajnijih filozofa koji se bavio pojmom estetike bio je Immanuel Kant. Škribina (2013) prema Kantu (1790) navodi kako je doživljaj ljepote zanosan na bezinteresnom sviđanju oblika nekog umjetničkog djela. Estetske norme razlikuju se u svim kulturama, no bez obzira na razlikovanja svaka kultura teži istome cilju estetskog oblikovanja. Estetika je prisutna u svakom segmentu života pojedinca: odijevanju, uređenju radnog i životnog prostora, likovnom izražavanju i dr.

5.1. Estetska preferencija položaj elemenata na crtežu

U istraživanjima estetskih preferencija Polovina i Marković (2006) navode dva opća pristupa. Klasična eksperimentalna estetika prvi je pristup koji je orijentiran na osnove zakonitosti estetske preferencije i eksperimentalnu manipulaciju (npr. manipulaciju geometrijskim oblicima). Ovaj pristup prema Berlyne (1974) još se naziva *sintetičkim pristupom ili estetikom odozdo*, dok je *analitički pristup ili estetika odozgo* drugi pristup za koji istraživači tvrde da je za bolje i lakše razumijevanje estetskog doživljaja neophodna analiza i percepcija realnih umjetničkih djela. Čovjek je stalno u potrazi za estetskim savršenstvom pa je tako u antičko doba postojala hipoteza o idealnoj proporciji. Kompozicijski zakon u kojem se manji dio prema većem odnosi kao veći dio prema cjelini naziva se *zlatnim rezom*. Estetski doživljaj čine mnogi likovni elementi (točka, linija, boja, ploha, tekstura, prostor, volumen), kao i kompozicijski elementi (harmonija, kontrast, ritam, ravnoteža, proporcije, dominacija, pokret, jedinstvo). Istraživači su potvrdili postojanje jasne estetske preferencije položaja elemenata na gornji desni dio crteža u odnosu na ostala tri. Također, autori tvrde kako postoji više hipoteza koje bi to mogle objasniti. Jedna od tih hipoteza kulturno je uvjetovanje promatranja crteža s lijeva na desno, a razlog tomu zapadnjački je način čitanja i pisanja. Također, estetski se ljepšim smatra ako je dramatski fokus na desnoj strani crteža (Škribina, 2013).

5.2. Psihofizički doživljaj boje

Boja nije svojstvo fizičkog svijeta, već psihički doživljaj uzrokovan fizičkim stimulansom te ovisi o fiziološkom procesu i drugim psihološkim faktorima u organizmu pojedinca. Istraživanja su dokazala da doživljaj neke boje ovisi o promjeni parametara i uvjeta promatranja (npr. promatrač, izvor svjetlosti, pozadinska obojenja i sl.). Bilo koja boja koju ljudsko oko vizualizira spaja tri dimenzije, tj. psihološke atribute boje, a to su ton, svjetlost i zasićenost. Psihovizualno gledište, tj. kromatičnost određuje karakter boje svjetla ili neke druge površine u kontrastu s bijelim (akromatskim). Osjet boje subjektivno je i psihološko iskustvo. Dokaz da je boja zaista subjektivan i psihofizički doživljaj potvrđuje i činjenica da isti fizički podražaj kod svih ljudi izaziva različit osjet, tj. doživljaj neke boje. Svjetlost koja se od predmeta u okolini reflektira u mrežnicu oka puna je valnih duljina koje određuju subjektivni atribut tona boje što također potvrđuje da je boja psihološka kategorija (Škribina, 2013).

5.3. Utjecaj boje na ponašanje pojedinca

Boja je oduvijek imala poseban utjecaj na čovjeka. Čovjek se bojom služi kako bi izrazio svoje emocije, psihološka stanja ili čak vlastitu osobnost te osobnost neke boje utječe na reakciju pojedinca, a intenzitet boje budi jaču reakciju. Okolina u kojoj se pojedinac nalazi konstantno mijenja nijanse, pa tako svijetloplavo nebo ulijeva dozu radosti u čovjekov unutarnji svijet, dok tamno i oblačno nebo čovjekovo okruženje čini pomalo depresivnim. Boja na čovjeka može utjecati pozitivno ili negativno bio on toga svjestan ili ne. Dokazano je da crvena boja pruža osjećaj topline i pobuđivanja, plava hladi i umiruje, a zelena okrepljuje. Škribina (2013) prema Hammeru (1967) tvrdi da boja prelama obrambene mehanizme te otkriva veću dubinu u ličnosti djeteta nego što to čini crtež koji nije obojen. Bojama se iz psihološkog pogleda pripisuje određeno značenje. Pa tako crvena boja uzrokuje doživljaj najvećeg uzbuđenja te taj osjećaj može biti ugodan ili neugodan. Prema tome, kada crvena boja izaziva ugodan osjećaj, ona predstavlja moć i ljubav, no ako je uzbuđenje negativnog karaktera, tada crvena boja predstavlja razdraženost, mučenje i prijetnju. Smirujućom bojom smatra se plava. Vremenski dužim

promatranjem plave boje disanje i puls se usporavaju, a tlak snižava. Plava boja pobuđuje osjećaj zadovoljstva i harmonije, zelenu boju karakteriziraju osjećaji stabilnosti i čvrstine, dok žuta boja uzrokuje osjećaj promjene, slobode i razvoja. Boja također ukazuje na emocionalna stanja djeteta pa se tako, primjerice, smatra da dominantna crna boja na crtežu ukazuje na depresiju. Povezanost između boje i emocionalnog stanja čovjeka može se vidjeti i tijekom čovjekove prošlosti. U doba kada je život bio podređen danu i noći, dan je značio aktivnost i razvoj, dok je noć predstavljala mirovanje i potencijalne opasnosti od raznih zvijeri. Stoga, sposobnost viđenja boja kod pojedinca biološki je uvjetovana (Škribina, 2013).

5.4. Simbolika boje

Škribina (2013) navodi kako boje proučavaju različite znanstvene discipline pa tako za fizičare boja predstavlja svjetlosnu pojavu, psiholozi ju smatraju subjektivnim osjećajem izazvanim čovjekovim fiziološkim i kognitivnim reakcijama na djelovanje svjetlosti, za umjetnike je boja estetski doživljaj i sredstvo izražavanja, dok je za tehnologe i keramičare boja materijal poput kemikalije, praha ili paste. Simbolika boja proteže se svim čovjekovim religijama, vjerovanjima i tradicijama, a može se uočiti verbalnim ili neverbalnim putevima komunikacije. Primjeri neverbalnog iskazivanja simbolike boja bili bi: bijela vjenčanica, buket crvenih ruža, plava i roza odjeća za dječake i djevojčice, dok su primjeri za verbalno iskazivanje simbolike uporabom boja najčešće metafore poput crnoga vraga, crnoga petka ili crne ovce. Metafore povezane s crnom bojom ukazuju na simboličnost crne boje kao boje nesreće, zla, nevolje, tuge i sl. (Škribina, 2013).

Boja	Ljubav	Duh	Socijalni aspekt	Fizički aspekt	U okultnom smislu	U mističnom smislu
Bijela	Lojalnost	Mudrost	Pravda	Higijena	Nevinost	Krist
Crna	Tuga	Pesimizam	Nihilizam	Smrt	Ništavnost	Pluton
Crvena	Strast	Volja	Moć	Sila	Ubojstvo	Sotona
Narančasta	Radost	Gordost	Ambicija	Apetit	Pohota	Jupiter
Žuta	Nevjera	Intelekt	Bogatstvo	Zdravlje	Izdaja	Juda
Zelena	Nada	Aktivnost	Sreća	Odmor	Ludilo	Muhamed
Plava	Nježnost	Vrlina	Umjetnost	Mir	Obrnavljanje	Bogorodica
Indigo	Jakost	Odlučnost	Humanost	Oporavak	Tiranija	Faraon
Ljubičasta	Ljubomora	Dobrota	Ugladenost	San	Tajna	Buda

Slika 1. Simboličke karakteristike boje (Škribina, 2013. prema Martinec, 1993.)

5.5. Boja u dječjem crtežu

Smatra se da boja pripada kvalitativnim obilježjima crteža. Također, upotreba boje kod djece postepeno se razvija pa tako boja postaje važna u razdoblju između četvrte i sedme godine djetetova života. U tom razdoblju djeca pridaju poseban interes intenzitetu boje te dijete u početku koristi boje bez povezivanja sa stvarnim elementom koji crta. Posebno se naglašava važnost neograničavanja izbora boja te je djetetu potrebno ponuditi širi izbor boja koje ono odabire prema vlastitim željama i potrebama. Istraživanje iz 1978. pokazalo je kako su se djeca za sretne prizore koristila narančastom, žutom, zelenom i plavom bojom, a za prikaze tužnih prizora koristila se smeđom, crnom i crvenom bojom. Neki autori primjećuju da određene boje imaju različite stupnjeve emocionalnog značenja za dijete pa tako tvrde da crvenu boju preferiraju oba spola te da djeca češće povezuju svjetlije boje sa sretnim emocijama, a tamne s tužnim. Također, neki psiholozi uočili su kako dječaci bolje reagiraju na tamne boje, dok djevojčice često imaju negativnu emocionalnu reakciju na njih. Istraživači su se također bavili proučavanjem spolnih razlika i favoriziranja korištenja određenih boja. Jedno istraživanje pokazalo je kako su stariji dječaci u testu „kuća-drvo-čovjek“ manje koristili boje od mlađih dječaka, dok su djevojčice podjednako koristile boje bez obzira na dob. Istraživači su također uočili kako djeca često loše likove okarakteriziraju tamnim bojama, dok za pozitivne likove i junake koriste svjetlije boje. Tu pojavu objasnili su zaključkom da djeca tijekom odrastanja nauče određene metode bojanja likova različitih karakterizacija.

5.6. Dječji crtež kao projektivno-dijagnostičko sredstvo

Crtež kao dijagnostičko sredstvo može biti dobar pokazatelj djetetove zrelosti, motoričkog i intelektualnog razvoja te stoga crtež može biti dijagnostička pomoć uz ostale dijagnostičke metode procjene. Četrdesetih godina prošloga stoljeća pojavila se ideja da se crteži mogu koristiti u svrhe određivanja emocionalnih aspekata ličnosti. Izbjegavajući poteškoće izravnoga ispitivanja, došlo je do razvoja projektivnih tehnika koje su osnovane iz pretpostavke da se dijete (čovjek) slobodnije izražava neizravno bilo ono toga svjesno ili ne. Projektivne tehnike

metode su neizravnog ispitivanja koje ispitaniku omogućuju da projicira svoje osjećaje i uvjerenja na drugu osobu ili objekt. Projektivno crtanje polazi od uvjerenja da crtež predstavlja djetetovu unutrašnju psihološku realnost te subjektivno iskustvo djeteta koje stvara crtež. Mnogi testovi projektivnog crtanja temelje se na ideji da dječji crtež odražava djetetovu osobnost, percepciju i stavove kroz teme kao što su kuća, drvo, čovjek i dr. Autori izdvajaju nekoliko testova:

- *test „kuća-drvo-čovjek“*
- *„Baum test“ – crtež drveta*
- *crtež ljudske figure* (Škribina, 2013).

Testom „kuća-drvo-čovjek“ ispituje se intelektualno funkcioniranje djeteta na osnovi njegovih triju crteža. Testom se može dobiti uvid u djetetovu samopercepciju i stavove. Crtež kuće daje uvid u informacije koje se tiču doma i onih koji žive u njemu, crtež drveta predstavlja djetetov psihološki razvoj i osjećaje prema okolini, dok se crtežom čovjeka provjerava intelektualni razvoj djeteta. Svaki crtež se crta na zasebnom papiru te po završetku testa djeci se postavljaju pitanja kao što su: „Je li ovo sretna kuća?“, „Čija je to kuća?“, „Koliko je staro drvo?“, „Je li ta osoba sretna?“ i sl. Analiza takvih crteža može donijeti mnoge informacije o djetetu. Primjerice, nacrtana mala kuća može ukazivati na nerado življenje u njoj, drvo koje ima tanko deblo i dugačke prostrane grane može ukazivati na veću potrebu za zadovoljstvom, čovjek nacrtan s mnogo detalja na licu može ukazivati na želju da dijete bude prihvaćeno u društvu i sl. Drugi načini tumačenja crteža mogu se fokusirati na funkciju i različitosti dijelova svakog crteža. Pa tako, primjerice, krov može predstavljati djetetov intelekt, zidovi snagu djetetova ega, a vrata i prozori odnos djeteta prema okolini. Na crtežu drveta grane mogu predstavljati odnos djeteta prema vanjskom svijetu, dok deblo može predstavljati unutarnju snagu djeteta (Škribina, 2013).

„Baum test“ – crtež drveta pogodan je motiv za crtanje kod djece ranog uzrasta jer ukazuje na stupanj rasta i razvoja, a test se primarno koristi za procjenu ličnosti. Provedbom testa od djeteta/ispitanika se da nacrtati drvo te se procjena crteža po završetku testa provodi prema određenim kriterijima. Očekuje se da crtež sadrži deblo, krošnju, grane s lišćem, plodove i korijenje ukopano u tlo. Također, očekuje se da je drvo u odnosu razmjernih veličina prostora papira te da je smješteno na

sredini i ima ravnotežu u odnosu lijeve i desne strane crteža. Drvo simbolizira rast i razvoj, no također reprezentira i djetetovu emocionalnu stranu i obilježja svojega ja (Škribina, 2013).

Crtež ljudske figure primarno je namijenjen djeci u dobi od tri do pet godina s ciljem da se dobije bolji uvid u intelektualni rast i sposobnosti apstraktnog razmišljanja, emocionalne snage i mogućeg djetetova obrazovnog potencijala. Crtež ljudske figure ima razvojni tijek pa tako dijete ljudsku figuru započinje prikazivanjem crteža tzv. „punoglavca“. Dijete u početku ljudsku figuru prikazuje kao jednu komponentu. Glavu i udove koji izlaze iz glave. Na crtežu ljudske figure „punoglavca“ jasno se vidi djetetova percepcija. Krug predstavlja glavu, a udovi koji izlaze iz glave jasno odaju djetetovu perspektivu viđenja vlastitog tijela. Starenjem dijete uočava i usklađuje ono što vidi u svojoj okolini te mijenja percepciju što se može vidjeti i u razvoju crteža čovjeka tj. „punoglavca“. U sljedećim prikazima moguće je uočiti razvoj dječjeg crteža čovjeka od prve faze punoglavca do uočavanja uobičajenog crteža čovjeka (Škribina, 2013).

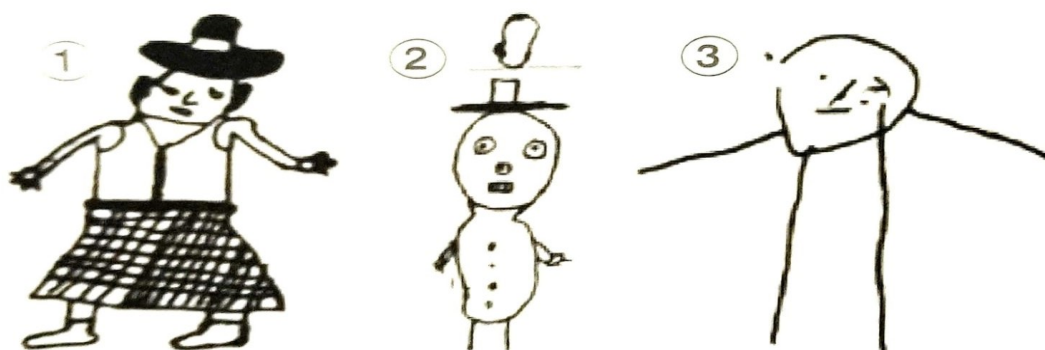
Kategorija	Opis	Crtež
Pred-punoglavac	Postoji grafički prikaz, ali bez jasnog crteža	
	Postoji samo lice Postoje lice i noge Postoje lice i noge u jednoj liniji	
Punoglavac	Postoje samo noge, bez ruku i bez lica	
	Postoje samo noge i lice	
	Ruke (iz glave), noge i lice	

Slika 2. Faze razvoja crteža ljudske figure (Škribina, 2013).

Prijelazno razdoblje	Lice, linija kao tijelo, ruke, noge	
	Glava, tijelo, noge kao privjesak Glava, veliko tijelo/noge kao privjesak, ruke iz glave Glava - pravokutnik	
	Lice, tijelo, noge, bez ruku Glava, tijelo, noge, ruke iz glave	
Uobičajen crtež čovjeka	Lice, tijelo, ruke, noge	

Slika 3. Faze razvoja crteža ljudske figure (Škribina, 2013).

Na sljedećem prikazu nalazi se još jedan primjer crteža ljudske figure. Crtež 1 nacrtalo je dijete od osam godina natprosječne inteligencije, crtež 2 nacrtalo je dijete od osam godina prosječne inteligencije, a crtež 3 dijete od deset godina sa smanjenom intelektualnom razinom funkcionalnosti.

Slika 4. Crtež ljudske figure u dijagnostici psihomotornog razvoja djeteta (Škribina, 2013 prema Norbert, 1997.)

6. Posebna problematična stanja u djece

Postoje razna posebna ponašanja koja djecu dovedu na terapiju. Prema Oaklander (1995) dječje neugodno ponašanje nije bolest. Djetetovo ponašanje samo je dokaz djetetove snage i volje za opstankom. Dijete čini sve kako bi preživjelo djetinjstvo. Oaklander, prema Holtu, tvrdi da većina djece i mladih djetinjstvo gleda kao zatvor, a ne kao „vrt sreće, sigurnosti i nedužnosti“. Sve češće djeca s nestrpljenjem iščekuju zlatni svijet odraslih gdje su sasvim odgovorna za sebe. Pritom ne tvrde da je svako djetinjstvo loše, već naglašavaju važnost djetetova doživljaja vlastitog životnog razdoblja u kojemu se nalazi.

6.1. Agresija

Djeca koja se izražavaju na izravan i spontan način odrasli često doživljavaju agresivnima. Dijete koje u skupini reagira naglo, a pritom je dobilo etiketu „agresivca“, odmah je primijećeno. Dijete s takvim ponašanjem izrazito je nemirno, impulzivno, lako se upušta u fizičke obračune bez posebnog razloga, neposlušno je, glasno govori, zadirkuje, provocira i ima veliku želju za dominacijom. Ponekad odrasli dijete doživljavaju agresivnim iako je to samo djetetov način da pokuša izraziti ljutnju koju potiskuje u sebi. Oaklander (1995) tvrdi kako agresivni čin zapravo nije istinski pokazatelj ljutnje, već otklon od pravih osjećaja pa tako djeca s ovakvom prirodom ponašanja često vape za pažnjom i prihvaćanjem od okoline. Agresivno su ponašanje usvojila jer im ono omogućuje da lakše prežive razdoblje u kojemu ne primaju ono što im je potrebno od okoline u kojoj žive. Za dijete koje iskazuje agresivno ponašanje karakteristično je da u svojem likovnom izrazu bez obzira na temu koristi one oblike, boje i ostale likovne elemente koji uzrokuju neugodno ili uznemirujuće iskustvo i za osobu koja promatra djetetov crtež (Oaklander, 1995).

6.2. Ljutnja

S osjećajem ljutnje ljudi se teško nose i u odrasloj dobi, stoga se može zaključiti da je čovjeku teško nositi se s tim osjećajem i u ranom razdoblju njegova života. Ljutnja

je, prije svega, normalan osjećaj koji posjeduje svako ljudsko biće, no taj je osjećaj često neprihvaćen zbog načina na koji se osoba nosi s ljutnjom. Najveći se problem javlja kada dijete iskazuje znakove ljutnje. Odrasli često zanemaruju djetetove emocije i ne uvažavaju ih pa tu dolazi do pojma dvostrukog standarda u odnosu djeteta i odrasle osobe. Odrasli djetetovu ljutnju shvaćaju kao neprimjereno ponašanje jer se dijete uglavnom izražava neverbalno koristeći vlastito tijelo kao alat u izražavanju emocije. S druge strane, odrasla osoba to čini na isti način, ali se to prema odrasloj osobi ne očituje kao oblik kazne ili prijekora, dok se djetetu s lakoćom pripisuje nekakav oblik kažnjavanja. Dijete takav pristup ne shvaća dobronamjernim te on neće pridonijeti boljitku djetetova nošenja s vlastitim emocijama, štoviše, dijete upada u začarani krug u kojemu njegova ljutnja sve više raste. Autorica je na dječjim crtežima primijetila da ljutnju često povezuju s osjećajem tuge te da prilikom likovnog izraza djeca koriste tamnije boje i crtaju oštrije i deblje linije nego obično. Također, na crtežima se iskazuje povećana dinamika kojom je izrađen. Pokreti su najčešće brzi i nekontrolirani, a dodatan naglasak ljutnje u dječjem crtežu čine detalji koji se nalaze na ljudskim figurama poput ekspresije lica i pokreta ili položaja u kojemu se figura nalazi (Oaklander, 1995).

6.3. Hiperaktivno dijete

Stručnjaci tvrde kako postoje mnoge nesuglasice oko uzroka hiperaktivnosti. Dijete koje se ponaša hiperaktivno često ne može mirno sjediti – nemirno je, ima potrebu za stalnim kretanjem, nerijetko puno govori, udara vršnjake, pokreće prepirke i sukobe, impulzivno je, često je nekoordinirano, ima lošu kontrolu mišića te je nespretno. Hiperaktivnom djetetu teško je koncentrirati se na jednu radnju te često ima poteškoće u učenju zbog loše percepcije. Također, motoričke poteškoće uzrokuju slabiju koordinaciju očiju i ruku, što uvelike utječe na finu motoriku pisanja. Dijete je često u konfuziji i osjetljivo na sve podražaje koje prima iz okoline. Dakako, tu su i brojni sekundarni segmenti koji pridonose razvoju djetetovih poteškoća, a djetetova poteškoća uvelike utječe na njegov socijalni život. Odrasli se teško nose s hiperaktivnošću djeteta te su često nestrppljivi, viču na njega, nerijetko ga ne podnose ili ga samo ignoriraju. Takvo dijete teško stječe prijatelje zbog nedostatka

vještina uspostavljanja međuljudskih odnosa. Takvo dijete često vršnjaci, ali i odrasli, etiketiraju raznim nazivima na osnovi njegove poteškoće. Samim time dijete je nesretno zbog školskog uspjeha, društvenog života te ima lošu sliku o sebi. Crtež hiperaktivnog djeteta može pokazivati određene karakteristike koje odražavaju njegovo unutarnje stanje. Takvi crteži često sadrže brze, nekontrolirane linije ili mrlje, koje mogu biti kaotične i bez jasnog oblika. Također, hiperaktivna djeca mogu imati crteže koji su prepuni detalja ili koji se neprestano mijenjaju, što može odražavati brzu promjenu fokusa i nedostatak kontrole nad pažnjom. Osim toga crteži hiperaktivnih djece često mogu biti neorganizirani ili nedovršeni, s elementima koji se preklapaju ili su prekriveni, što može ukazivati na nedostatak strukture ili stabilnosti u djetetovu unutarnjem svijetu Oaklander (1995).

6.4. Osamljenost

Oaklander, prema Moustakasu, tvrdi kako je osamljenost stanje ljudskog života te iskustvo koje omogućuje pojedincu da održi, proširi i produbi svoju ljudskost. Autor smatra kako je potrebno da svaki čovjek prepozna svoju osamljenost, osjeti je u svakom dijelu svojega bića te je naposljetku i prihvati. Moustakas navodi da su svi ljudi neizbježno osamljeni te da trebaju prihvatiti osnovnu egzistencijalnu osamljenost. Govoreći općenito, većina ljudi teško prihvaća osamljenost. Koriste se raznim alatima kako bi izbjegli taj osjećaj, primjerice, neprekidnom aktivnošću. Djeca u potrazi za vlastitim identitetom ne znaju kako bi se nosila s egzistencijalnom osamljenošću. Oaklander tvrdi kako se djeca osjećaju posebno osamljenom jer duboko u sebi osjećaju da su drugačija od drugih, a taj osjećaj nečeg drugačijeg u njima budi nelagodu koju nisu spremni prihvatiti i cijeniti. Međutim, djeca imaju vlastite tehnike prekrivanja osjećaja osamljenosti. Metode kojima se služe često se kose s načelima lijepog, normalnog i prilagođenog ponašanja društvu u kojemu dijete odrasta. Djetetovo defenzivno ponašanje još ga više udaljava i izolira od sredine u kojoj živi. Naglasak se stavlja na važnost prepoznavanja, uvažavanja i prihvaćanja djetetova osjećaja osamljenosti iako dijete osamljenost pokazuje metodama ponašanja koje nisu poželjne u društvu. Osamljeno dijete na crtežu često prikazuje velike praznine ili prazne prostore,

izolirane likove bez međusobne interakcije, neutralne izraze lica, tamne ili bezbojne tonove s malo svjetla te motive koji sugeriraju udaljenost ili tugu (Oaklander, 1995).

6.5. Autizam

Iako se u radu s autističnom djecom manje izražava verbalnom komunikacijom, osjećaji su jednako prisutni. Prema Oaklander (1995), promatrajući dijete, odgajatelj/terapeut može naslutiti što dijete osjeća te djetetu riječima može opisati kako zamišlja njegove osjećaje. Dijete s autizmom često pokretima svojega tijela i zvukovima koje proizvede jasno daje do znanja što osjeća u tom trenutku. Stručnjaci naglašavaju kako sve aktivnosti treba popratiti govorom tako da dijete može uočiti vezu između verbalne komunikacije i onoga što ono samo radi. Naglašava se kako je potrebno dijete upoznati s njim samim zato što dijete upoznavanjem samoga sebe uspostavlja bolje veze s vršnjacima, roditeljima, rodbinom, učiteljima i raznim životnim okolnostima. Psiholozi tvrde da je dijete smirenije u doticaju sa samim sobom, svojim osjetilima, svojim tijelom. Također, u radu s autističnom djecom treba inzistirati na njihovim interesima te ne forsirati protokol prakse u terapiji. Crteži autističnog djeteta obično su jednostavni bez detalja, koriste ponavljajuće uzorke ili simbole, često nedostaju ljudske figure ili izrazi lica, mogu imati fiksaciju na određene teme ili predmete te koriste ograničen spektar boja Oaklander (1995).

7. Art terapija

Mnogi stručnjaci različito nazivaju art terapiju pa ju je tako u literaturi moguće pronaći pod mnogim nazivima poput *terapija igrom*, *ekspresivna terapija ili tehnika*, *kreativni susret*, *kreativna terapija* i mnogi drugi nazivi. No, svi navedeni nazivi ne definiraju u potpunosti u ovu vrstu terapijskog pristupa. Autorica tvrdi da je art terapija integrativni, dubinsko-psihološki i hermeneutički pristup koji obuhvaća spoj različitih umjetničkih elemenata s ciljem poboljšanja zdravlja i bržeg oporavka pojedinca, tj. djeteta (Škribina, 2013). Škribina (2013) prema Warren (1993) navodi da se umjetničkim i kreativnim aktivnostima djetetu nastoji pomoći da se prilagodi određenoj onesposobljenosti, oporavi od narušenog medicinskog stanja ili pak poboljša kvalitetu života u određenim okolnostima. Autorica također navodi da je art terapija forma neverbalnog izražavanja misli i osjećaja, a temelji se na ideji da se pomoću različitih umjetničkih medija i kroz kreativni proces pojedinac liječi. Autorica tvrdi da art terapija podrazumijeva potpuno drugačije shvaćanje umjetnosti kao takve. Umjetnost se, u art terapiji, ne shvaća kao estetična aktivnost koja je rezervirana samo za nadprosječno nadarene pojedince, nego kao aktivnost pomoću koje se teži napretku u liječenju i komunikaciji između terapeuta i djeteta posredstvom estetike (Škribina, 2013).

7.1. Specifičnosti art terapije

U primjenjivanju art terapije s djecom njihov umjetnički objekt služi za definiciju okruženja u kojemu terapeut i dijete razmjenjuju poruke. Prema Škribini (2013) art terapijom ne nastoji se razviti određena tehnika ili umjetnička kompetentnost te ona ne služi stvaranju djela koja bi podržavala bilo kakav oblik narcizma. Ona ne potiče ni pronalaženje djetetova osobnog stila, već nastoji poticati razvoj kreativnih sposobnosti, osvještavanje vlastita identiteta te dozvoljava da dječji crtež postane instrument komunikacije i integracije, tj. stvarne asimilacije. U art terapiji terapeut ima slobodu koristiti kombinirani multimodalni pristup koji uključuje primjenjivanje različitih umjetničkih elemenata u samu terapiju poput slikanja, modeliranja, crtanja, kolaža, glazbe, pisanja, scenskog izraza i sl. Stručnjaci tvrde kako se takav pristup pokazao učinkovitim te najprikladnijim omogućujući samo izražavanje djeteta ili

grupe djece te se poštuje čovjekova konstitucija kao bio-psiho-socijalnog bića. Također, stručnjaci smatraju kako bi se art terapija trebala strogo definirati kao multimodalna upravo zbog različitih mogućnosti uporabe umjetničkih elemenata i ekspresivnih medija te njegovog utjecaja na pojedinca. Rogers (1993) na toj se osnovi kroz vlastita istraživanja art terapije koristila pojmom *kreativne veze*, kojim želi naglasiti kako jedan oblik umjetničkog izražavanja stimulira drugi. Kreativni pokret može utjecati na ono što dijete izražava crtanjem, a crtanje može pokrenuti ono što dijete osjeća. Takav pristup također poštuje načelo da svaki pojedinac ima različit ekspresivni stil izražavanja. Neki pojedinac biti će više verbalan, drugi više vizualni tip, dok se treći služi više pokretom i dodirima. Škribina (2013) navodi kako svaki oblik umjetnosti (likovna, plesna, dramska, glazbena) pojedincu pomaže da shvati smisao ili značenja na njemu prilagođen i lakše shvatljiv način. Škribina (2013) prema Lusebrink (1990) navodi primjer istraživanja u kojem kombinira crtež, pričanje priča te kreativno pisanje. Također, navodi kako je navedeno istraživanje započelo aktivnošću šaranja u parovima. Rezultati šaranja bili su prikazani u obliku labirinta linija nalik dječjem šaranju. Nakon toga od sudionika je traženo da pronađu crtež među svojim linijama šaranja te pri pronalasku jednog traženo je da na temelju viđenog ispričaju priču ili napišu pjesmu. Škribina (2013) prema Lusebrink (1990) tvrdi kako je autor smatrao da pronalaženje oblika u škrabotinama te dodavanje boje, detalja i priče prvo uključuje perceptivnu razinu te može voditi k ostalim razinama uključujući kognitivnu, simboličku i kreativnu razinu. Takav slijed aktivnosti, od jednostavnih pokreta do složenog razmišljanja o viđenom, reflektira oblik kontinuiteta motorike te simboličke i leksičke ekspresije. Ovakva vrsta aktivnosti se može lako prilagoditi u radu s djecom, pojedincem ili u grupi. U grupnom radu svako dijete svoj crtež može ukomponirati u jednu zajedničku sliku te tada grupa može biti ohrabrena da na osnovu složenog crteža stvori priču, predstavu ili glazbeno djelo kako bi prenijela sadržaj svojeg umjetničkog djela (Škribina, 2013).

7.2. Temeljna načela art terapije

Temeljna načela art terapije konstruktivna su suočavanja i razvojni procesi u kojima se osobni i okolinski sustav utječu jedan na drugi u odabranim čimbenicima, navodi Škribina (2013) prema Bošnjak (1997).

Načelo konstruktivnog suočavanja vrlo je važno u procesu art terapije. Autorica navodi kako je važno djetetu omogućiti konstruktivno suočavanje s vlastitim poteškoćama i problemima. Kao primjer navodi traumatizirano dijete kojemu nije omogućeno da se suoči sa situacijom koja mu je zadala traumatično iskustvo pa time ono postaje nesigurno, izbjegava komunikaciju, socijalne susrete i maštanje te je u strahu od sjećanja i misli nad kojima nema kontrolu. Sustavni cilj i smisao podrške art terapijom jest omogućiti djetetu da pomoću određenih ekspresivnih medija dođe u stanje u kojemu će biti spremno izgovoriti: *To mi se dogodilo!; Tako sam se osjećao...; Ovako se sad osjećam...* (Škribina, 2013).

Načelo razvojnog dugoročnog planiranja - korak po korak temelji se na razvojnim procesima svakog djeteta. Proživljeni traumatski događaj na djetetu ostavlja posljedice koje se javljaju tijekom razvojnih faza i daljnjeg sazrijevanja te uvelike utječu na reakcije i suočavanje s nadolazećim životnim situacijama, poteškoćama i problemima (Škribina, 2013).

Načelo kreativnog okruženja i vođenja nalaže kako je potrebno osigurati i provesti kreativno okruženje za dijete koje je prošlo traumatičnu situaciju jer se skrb za dijete ogledava u njegovu vlastitu okruženju koje će ga štiti, ali i voditi prema emocionalnom, moralnom i spoznajnom zacjeljenju (Škribina, 2013).

7.3. Primjena art terapije u radu s djecom

Art terapija, jedinstvena grana psihoterapije, odvija se isključivo u specijaliziranim psihijatrijskim klinikama, bolnicama i sličnim ustanovama, a ne u obrazovnim ustanovama. Primarni je cilj ovoga terapijskog pristupa naglasiti krajnji rezultat djetetova likovnog izražavanja. Terapeut se fokusira kako na rješavanje problema koji je dijete doveo na terapiju, tako i na praćenje djetetova napretka. U ovoj situaciji terapeut doživljava djetetova postignuća kao znak napretka, bilo da se radi o

nečemu što je skriveno u njegovoj podsvijesti ili o nečemu što može artikulirati crtežom ili, idealno, verbalnom komunikacijom (Tomašević Dančević, 2005). Početna faza korištenja različitim oblicima izražajnih i kreativnih medija faza je svjesnosti. Tijekom ove faze djeca postaju svjesna različitih dostupnih opcija. Preporuča se suzdržavati od upotrebe upitne riječi „zašto“ i umjesto toga odlučiti se za otvorenija pitanja primjerice „što“, „kako“, „koliko“, „na koji način“ i „kada“. Ove vrste pitanja izazivaju opisne odgovore, a ne traženje opravdanja ili obrazloženja. Prilikom provođenja analize ključno je suzdržati se od neverbalnog ili verbalnog prosuđivanja iskustva djeteta. Izjavama poput: „To je neuobičajeno, nikad prije nisam na to naišao.“ i sličnim primjedbama djeca izbjegavaju aktivno traženje novih iskustava. Ključno je dopustiti svakom djetetu da pronađe vlastiti tempo samoizražavanja, dati mu slobodu da istraži razumijevanje, da nema definitivnog ispravnog ili pogrešnog načina te se pritom suzdržati od nuđenja objašnjenja ili nametanja vlastita tumačenja. Kako bi se učinkovito upravljalo kreativnim procesom, ključno je uspostaviti okruženje koje je istovremeno fleksibilno i prilagodljivo, s dinamičnim pristupom sadržaju i metodologiji. Naglasak se stavlja na poštivanje djetetovih razvojnih faza kako bi se potaknula dječja sloboda izražavanja, emocija i simbola te davanje djeci zadataka koji malo nadilaze njihove trenutačne sposobnosti. To ne samo da povećava njihov interes, već ih također sprječava da postanu frustrirani. Treba se izbjegavati korištenje predložaka te umjesto toga treba personalizirati pristup svakom djetetu. Omogućavanje stalnog izlaganja širokom rasponu osjetilnih iskustava može znatno poboljšati djetetovu sposobnost apstrahiranja, klasificiranja i generaliziranja pojmova. To pak pomaže razvoju kritičkog mišljenja, neovisnog mišljenja, preuzimanju rizika i istraživanju uzročno-posljedičnih veza (Škrbina, 2013).

7.4. Uloga odgajatelja u primjeni art terapije

Glavna uloga odgajatelja jest stvaranje i održavanje poticajnog okruženja koje omogućuje djeci učenje igrom, pokretom i pobuđivanje svih osjetila. Važno je osigurati raznovrsne materijale i objekte te potaknuti mogućnost istraživanja i manipulacije tim materijalima. Kvalitetno okruženje koje omogućuje djeci da uče i sudjeluju na integrativan način stvara osnovu za iskustveno učenje. Likovne

aktivnosti posebno su važne jer potiču dječju maštu, znatiželju i senzornu percepciju te omogućuju materijalizaciju, razvijanje i izražavanje unutarnjeg svijeta te razvoj kreativnog potencijala. Da bi odgajatelj bio uspješan organizator, motivator i suradnik u dječjem učenju, važno je da posjeduje teorijsko i praktično znanje o umjetnosti, likovnosti i kreativnom procesu. Također, odgajatelj treba razumjeti i poznavati dječji razvoj te biti sposoban metodološki pripremiti likovne aktivnosti. Kada su aktivnosti pažljivo planirane, teorijski utemeljene i primjerene dječjem razvoju, gotovo je nemoguće odvojiti jedno područje razvoja na koje će određena aktivnost utjecati. Stoga se aktivnosti provedene u svrhu istraživanja neće isključivo dijeliti prema ciljanim razvojnim područjima, već će se uzeti u obzir individualne karakteristike djeteta/djece. Umjetničko je izražavanje proces više nego rezultat, što čini aktivnosti nepredvidivima.

8. Primjeri iz znanstvenih radova

Likovna aktivnost djeteta odražava njegovo psihičko stanje koje je rezultat djetetova viđenja svijeta. Na temelju dječjeg crteža moguće je utvrditi ima li dijete realne odnose sa stvarnošću u kojoj postoje ograničavajući elementi i procesi koji zamagljuju objektivni svjetonazor u dječjim mislima, a samim time i u njihovu likovnom izrazu.

Kako dob djeteta raste, kod djevojčica se uočava da preferiraju svijetle boje, dok dječaci imaju dobru reakciju na tamne boje. Goldstein, kako je citirano u radu Zjakić, istraživanjima je utvrdio da specifična boja uzrokuje specifično raspoloženje djeteta, dakle, određuje raspoloženje djeteta. Uz crvenu boju vezuje se mržnja, agresija, ali i radost, uz zelenu tišina i tajnovitost, dok se uz crnu ili druge tamne vezuju depresija ili tjeskoba. U istraživanju djeci su prikazane slike sa sretnim i tužnim situacijama. Nakon prikazivanja slika djecu su odgovorila na pitanje koje su skupine boja dodijeljene pojedinim slikama ili koji su njihovi izbori boja za određenu sliku. Dječji izbor boja doista je pokazao vezu između boje i emocije. Kad su im prikazani veseli prizori, djeca su birala narančastu, zelenu, žutu i plavu boju, a uz tužne prizore smeđu boju, crna i crvenu boju.

Godine 1964. Sechrest i Wallace otkrili su da se dječji crteži Djeda Mraza povećavaju kako se približava Božić. Objasnili su to time da je Djed Božićnjak sve važniji u životima djece tijekom Božića. Nasuprot tome, istraživanje Foxa i Thomasa otkrilo je da su dječji crteži vještica na Noć vještica smanjeni u odnosu na tjedan prije tog praznika. Craddick je postigao slične rezultate 1963. godine, prema Burkittu, Barrettu i Davisu (2003.), koji su čak primijetili uvećanje veličine crteža vještica u tjednu nakon Noći vještica. Djeca koja su izjavila da se boje vještica imala su znatno manje crteže vještica u odnosu na onu djecu koja su izjavila da ih se ne boje.

Dječje crteže može biti vrlo teško protumačiti. Crtežom djeca mogu izraziti svoje želje i nade, a pritom mogu izbjeći ili smanjiti prikaz raznih prijetnji. Bez nastavka procesa stvaranja crteža i komunikacije s djetetom teško je ili nemoguće razlučiti što crtež zapravo predstavlja. Wilson (1995), prema Burkitt, Barrett i Davis (2003),

primijetio je da su bosanska djeca izbjeglice tijekom rata u Bosni crtala značajno manje vojnika u usporedbi s djecom bez ratnog i izbjegličkog iskustva. Omiljena tema na crtežima ove djece su njihovi ratom uništeni domovi pretjerano uljepšani i ukrašeni, ali u kojima žive neprijateljski vojnici. Ovi rezultati govore u prilog tezi da djeca crtežom izražavaju svoje skrivene želje. Nasuprot tome, Jolley i Prtorić (2001) nisu našli značajne razlike u veličini crteža zadarske djece koja su tijekom rata ostala bez očeva u odnosu na djecu čiji su očevi preživjeli. Djeca bez očeva manje su crtala vojnike, prijateljske i neprijateljske, u usporedbi s kontrolnim crtežima muškaraca, ali razlika nije bila značajna.

9. Zaključak

Likovno izražavanje djece otkriva mnogo više od samih crteža na papiru. Promatrajući dječje stvaralaštvo, možemo razumjeti kako se razvijaju motoričke vještine, kako djeca percipiraju svijet oko sebe te kako se nose sa svojim emocionalnim i socijalnim iskustvima. Svaki crtež nosi pečat djetetove jedinstvene osobnosti i okolnosti u kojima se nalazi, pružajući dublji uvid u njegov unutarnji svijet. Međutim, samo promatranje crteža može biti ograničeno, zato je važno nadopuniti ga opservacijom djetetova ponašanja i postavljanjem pravilno usmjerenih pitanja. Tako možemo dobiti dublje razumijevanje djetetovih misli, osjećaja i iskustava koja su možda suptilnija ili skrivena. Likovno izražavanje djece pruža izvanredan alat za razumijevanje njihova emocionalnog stanja i unutarnjih sukoba. Crtežima djeca često izražavaju svoje strahove i želje, ali i traume koje možda ne mogu verbalizirati. Crteži služe kao most između njihova unutarnjeg svijeta i vanjskog promatrača, omogućujući pružanje podrške i pomoći onima kojima je to potrebno. Art terapija, koja koristi likovno izražavanje kao sredstvo komunikacije i iscjeljenja, pokazala se posebno korisnom u pomaganju djetetu da prevlada emocionalne teškoće, traume ili poteškoće u ponašanju. Umjetnošću djeca imaju priliku izraziti svoje osjećaje na jedinstven način koji može biti oslobađajući i terapijski. Važno je prilagoditi art terapiju individualnim potrebama svakog djeteta, vodeći računa o njihovim interesima, sposobnostima i emocionalnim potrebama. Ukratko, likovno izražavanje djece i art terapija pružaju vrijedne alate za razumijevanje i podršku dječjem emocionalnom i psihološkom razvoju. Ovim metodama možemo pomoći djeci da izraze svoje osjećaje, prevladaju izazove i razviju svoje potencijale na putu prema zdravijem i sretnijem odrastanju.

10. Literatura

1. Beisl, H. (1978). „Djeca crtaju“ . *Umjetnost i dijete /dvomjesečnik za estetski odgoj, dječje stvaralaštvo i društvene probleme mladih*
2. Berlyne, D. E. (Ed.). (1974). *Studies in the new experimental aesthetics: Steps toward an objective psychology of aesthetic appreciation*. Hemisphere.
3. Bodulić, V. (1982). Umjetnički i dječji crtež. Školska knjiga.
4. Burkitt, E., Barrett, M. i Davis, A. (2003) The effect of affective characterizations on the size of children's drawings. *British Journal of Developmental Psychology*. London: The British Psychological Society
5. Cox, T. H. (1993). *Cultural Diversity in Organizations: Theory, Research, and Practice*. San Francisco, CA: Berrett-Koehler.
6. Grgurić, N. i Jakubin, M. (1996). *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje : metodički priručnik*. Zagreb: Educa.
7. Herceg, L., Rončević, A. i Karlavaris, B. (2010) *Metodika likovne kulture u djece rane i predškolske dobi*. Zagreb: ALFA d.d. Jolley, R. i Prtorić, A. (2001) Size and Placement In Children's Drawings as Correlates of Emotional Distress. Zadar: XI Dani psihologije u Zadru
8. Herceg, V. L., Rončević, A., Karlavaris, B. (2010). *Metodika likovne kulture djece rane i predškolske dobi*. Zagreb: Alfa.
9. Malchiodi, C. A. (1998). *Understanding children's drawings*. Guilford Press.
10. Oaklander, V. (1995). *Put do dječjeg srca*. Zagreb: Školska knjiga
11. Polovina, M. i Marković, S. (2006). *Psihologija*. Estetski doživljaj umjetničkih slika. Vol. 39 (1), str. 39-55
12. Rogers, N. (1993). *The Creative Connection: Expressive Arts as Healing*. Palo Alto Calif: Science & Behavior Books.
13. Silk, A. M., & Thomas, G. V. (1986). *Development and differentiation in children's figure drawings*. *British Journal of Psychology*.
14. Starc, B., Čudina Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi*. Golden marketing-Tehnička knjiga.
15. Škrbina, D. (2013). *Art terapija i kreativnost; Multidimenzionalni pristup u odgoju, obrazovanju, dijagnostici i terapiji*. Zagreb, Veble Commerce.

16. Tomašević Dančević, M. (2005). Kako nacrtati osjećaj? : likovna terapija i (s)likovni dnevnik kao samopomoć. Zagreb: Profil international.
17. Zjakić, I. i Milković, M. (2010) Psihologija boja. Varaždin: Veleučilište u Varaždinu

10.1 Popis slikovnog materijala

Slika 1. Simboličke karakteristike boje (Škribina, 2013. prema Martinec, 1993.)

Slika 2. Faze razvoja crteža ljudske figure (Škribina, 2013).

Slika 3. Faze razvoja crteža ljudske figure (Škribina, 2013).

Slika 4. Crtež ljudske figure u dijagnostici psihomotornog razvoja djeteta (Škribina, 2013 prema Norbert, 1997.)

Sažetak

Dječji crtež važno je sredstvo komunikacije s okolinom i često otkriva duboke unutarnje procese djeteta. U ovom je radu prikazano kako se likovnost kod djece razvija te kako može biti ključna u dijagnostici njihovih emocionalnih i psiholoških stanja. Fokus se stavlja na razumijevanje razvojnih karakteristika djeteta i načina na koji se one manifestiraju kroz likovno izražavanje. Dječji crtež ima značajnu ulogu u dijagnostici, posebno kada je riječ o identificiranju emocionalnih teškoća ili trauma koje dijete u tom trenutku može prolaziti. Likovna terapija ili terapija umjetnošću pokazala se kao koristan alat u interpretaciji dječjih crteža i razumijevanju njihovih unutarnjih stanja. Crtežima djeca često izražavaju svoje emocionalne probleme ili traume na način koji može biti suptilan. Prepoznavanje simbola i obrazaca u dječjim crtežima može pomoći u identifikaciji potrebe za art terapijom i pružanju potrebne pomoći djetetu. Likovni proces omogućuje djetetu da „progovori“ o svojim unutarnjim iskustvima na način koji može biti izazovan verbalnim jezikom. Istraživanjem dječjih crteža i likovnog procesa cilj je istaknuti važnost ovog alata u dijagnostici emocionalnih i psiholoških stanja djeteta te mu pružiti adekvatnu podršku i terapijsku intervenciju koja je potrebna za njegov daljnji razvoj.

Ključne riječi: dijete, crtež, art terapija, sredstvo, razumijevanje

Summary

A child's drawing is an important means of communication with the environment and often reveals deep internal processes of the child. This paper illustrates how artistic expression develops in children and how it can be crucial in diagnosing their emotional and psychological states. The focus is on understanding the developmental characteristics of the child and how they manifest through artistic expression. A child's drawing plays a significant role in diagnosis, especially in identifying emotional difficulties or traumas that the child may be experiencing at that time. Art therapy, or therapy through art, has proven to be a useful tool in interpreting children's drawings and understanding their inner states. Through drawings, children often express their emotional problems or traumas in a subtle manner. Recognizing symbols and patterns in children's drawings can help identify the need for art therapy and provide the necessary assistance to the child. The artistic process enables the child to "speak out" about their inner experiences in a way that may be challenging through verbal language. Through research on children's drawings and the artistic process, the aim is to highlight the importance of this tool in diagnosing children's emotional and psychological states and to provide them with adequate support and therapeutic intervention needed for their further development.

Keywords: child, drawing, art therapy, means, understanding